

О. М. Рудакевич, доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ

В умовах зростання ролі Ради Європи, Європейського Союзу та Організації з безпеки і співробітництва в Європі в розв'язанні політичних та інших проблем життєдіяльності народів і держав континенту, в науковій літературі все частіше можна зустріти терміни «європейська політична культура», «політична культура західно-європейської цивілізації», «політична культура Європейського Союзу» тощо. При цьому вітчизняні дослідники та політики намагаються з'ясувати наскільки політична культура української нації відповідає критеріям європейськості і чи сприяє вона входженню української держави в європейські структури [4; 7; 9; 13]. Показовою у цьому зв'язку є оцінка української політичної культури американським політологом З. Бжезинським. Виступаючи на «круглому столі» «Україна на шляху до державотворення» (листопад 2007 р., м. Київ), він зазначив: «Україна є успішною як національна держава. Україна існуватиме, і жодних сумнівів у цьому немає. Україна – це, безперечно, частина європейського пейзажу, частина європейської політичної культури. Вона це продемонструвала» [1].

Дослідженню політичної культури європейських держав присвячено чимало монографій та статей. Слід згадати піонерську працю на тему політичної культури американських дослідників Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура. Політичні орієнтації та демократія п'яти націй», у якій здійснено порівняльний аналіз політичної культури двох американських держав (США та Мексики) і трьох європейських (Великобританії, Федеративної Республіки Німеччини та Італії) [14]. Через 20 років, використовуючи апробовану методологію, знову було проаналізовано політичну культуру цих та ряду інших спільнот [15]. Дослідженню політичної культури країн Європи присвятили свої монографічні праці вітчизняні науковці В. Бурдяк та Н. Ротар [2], Є. Головаха та А. Горбачик [4].

У цих та інших дослідженнях основна увага зосереджується не стільки на виявленні сутнісних рис європейської політичної культури (далі – *ЄПК*) як цілісної самотутньої системи, а національні політичні культури, їх сутнісні риси та специфіка. Сам термін «ЄПК» вживається рідко. При цьому висловлюється думка про те, що Європу населяють народи з різним історичним досвідом, різною ментальністю та різним включенням в загальноєвропейський політичний процес, що дозволяє вести мову лише про певну «подібність» національних та регіональних культур. Так, С. В'ятр зазначає: «При аналізі культурної ідентичності Середньої Європи у контексті політичної культури

постає питання, чи взагалі можна обґрунтовано говорити про політичну культуру регіону? Я маю сумнів, чи таке формулювання проблематики може бути плідним. Про те, і це без сумніву, обґрунтовано шукати спільне і відмінне у політичних культурах суспільств регіону» [3].

Не заперечуючи того, що культури можуть бути схожими між собою за рядом елементів у сусідніх народів, особливо, коли ті в минулому належали до однієї держави, не можна заперечити той факт, що впродовж минулого століття, особливо нині, в добу активної глобалізації суспільних процесів, спостерігається кооперація зусиль європейських націй. В процесі цієї співпраці формуються спільні елементи культури, і не останню чергу в політичній сфері, яка є локомотивом економічних, соціальних та інших процесів.

Мета даної статті – обґрунтувати концептуальні засади європейської політичної культури, виявити її сутнісні риси та структуру.

Для розкриття генези, функціонування та розвитку ЄПК як спільної культури, слід мати на увазі *панєвропейський феномен*, який представляє собою культурний та політичний рух, спрямований на єднання європейських народів на базі спільних інтересів та історично сформованих спільних цінностей та ідеалів. Панєвропейськість може бути теоретично обґрунтована на концептуальних засадах ідеї культурно-історичних типів, цивілізаційних формацій, модернізації, постмодернізації та ін. Окремо слід сказати про т. зв. соціетальний підхід як важливий методологічний принцип, який рекомендує розглядати явище чи процес на макрорівні, виявляючи вплив цілісної системи на формування і функціонування її складових частин. В дослідженні ЄПК це означає вбачати у ролі суб'єкта цього виду політико-культурних систем європейську спільноту як колективний організм, виявляти й аналізувати соціетальні (загальноєвропейські) елементи та компоненти ЄПК, наприклад, спільні європейські цінності, традиції, символи тощо. В розробці концепції ЄПК ми скористаємось нашим досвідом осмислення національної політичної культури, в процесі якого послідовно використовувався соціетальний підхід та супроводжуючі його методи (соціокультурний, системний, холістичний, синергетичний та ін.) [10; 11].

У трактуванні панєвропейського феномену часто розмежовуються два трактування Європи: історико-культурний (Європа як історико-культурна близькість народів континенту) та політичний – Європа як політична єдність (Священна Римська імперія німецької нації, Австро-Угорська імперія, Європейський Союз, Рада Європи тощо) [7]. При цьому, на наш погляд, історико-культурний підхід мало уваги приділяє спільному політичному досвіду європейців і не включає в європейську культуру політичний компонент (обмежується спільною релігією, філософією, мораллю, естетичними цінностями тощо). У міркуваннях про Європу як політичний феномен, навпаки, мало уваги приділяється культурним засадам, в тому числі політичній культурі (вбачаючи політичний чинник в першу чергу в політичних угодах, спільних правових нормах та владних інституціях).

Сучасне трактування цивілізації, яке поєднує спільні культурно-духовні та політичні засади, в тому числі спільність політичної культури народів великих

регіонів планети, дає можливість використовувати поняття «європейська цивілізація» для обґрунтування сутнісних рис та структури ЄПК. Під «європейською цивілізацією» ми розуміємо соціокультурний феномен, який сформувався у Новий час і в XX та XXI століттях швидко набуває культурної та політико-інституційної єдності, не заперечуючи суверенне існування націй та національних держав. Однією із підстав існування і розвитку Європейської цивілізації є християнство в різноманітних конфесійних формах його існування, яке сформувало спільний світогляд та ментальні риси європейців. Український народ є невід'ємною складовою Європейської цивілізації у широкому трактуванні цього поняття.

Концепція ЄПК, на нашу думку, включає такі основні ідеї.

ЄПК – різновид транснаціональної політичної культури, суб'єктом і об'єктом якої є європейська спільнота як цивілізаційна формація. Вона представляє собою сукупність культурних елементів, що є наслідком історичних та новітніх політичних процесів до яких прямо чи опосередковано були залучені європейці; ці спільні культурні форми визнаються більшістю членів європейської спільноти та свідомо чи підсвідомо використовуються в політичній діяльності.

Широке трактування ЄПК поєднує власнеполітичні культурні форми та культурні елементи інших сфер суспільного життя (насамперед моралі і права), що мають суттєвий вплив на політичне життя Європи. У такому сенсі ЄПК – це процес і результат взаємодії всієї європейської культури з політичною сферою європейської цивілізації.

ЄПК можна розглядати також як наслідок синтезу політичних цінностей європейських народів на засадах доброї волі та компромісу в умовах спільної життєдіяльності.

Функціональні елементи ЄПК – це «культурні відповіді» (А. Тойнбі) на життєві потреби європейської спільноти, головними з яких є зміцнення засад демократії та безпеки країн європейського континенту в глобалізованому світі, в якому посилюється міжцивілізаційна конкуренція.

ЄПК формується і функціонує на базі європейської ментальності та європейської ідентичності, елементи яких (ментальні настанови та ідентитети) є важливими елементами цієї культури.

Основну роль в арсеналі ЄПК виконують соціетальні елементи політичного характеру. До основних власнеполітичних соціетальних форм ЄПК належать: настанови політичної ментальності європейської цивілізації, соціально-політична онтологія, яка проявляється на цьому континенті, загальноєвропейські цінності, ідеали та орієнтації, політичні міфи, символи, стереотипи мислення та поведінки, принципи й норми політичної діяльності, традиційні політичні інститути, європейська ідентичність, європейська ідея та ідеологія, яка її обґрунтовує.

В ЄПК важливе значення також мають складові духовної культури європейської цивілізації (історична пам'ять, мораль, релігія, філософія, ідеологія, естетичні цінності тощо), використання яких має актуальне загальноєвропейське значення. Їхня роль в політико-культурній системі Європи

істотно зростає, коли відбувається політизація тих чи інших елементів духовної культури.

Системотворчим ядром ЄПК є європейська ідея – ідея спільного «Європейського Дому» в якому заможно, щасливо і безпечно житимуть народи, примножуючи здобутки європейської культури та у повній мірі користуючись благами сучасної цивілізації.

Отже, європейська політична культура – це сукупність історично сформованих на основі європейської ментальності, європейської ідентичності та загальноєвропейських потреб та інтересів культурних форм соціального характеру в яких зосереджена життєво важлива інформація про політичний досвід європейської цивілізації та ідеал майбутнього світоустрою; вони забезпечують ефективне функціонування європейських міжнародних організацій, їх відтворення й розвиток на засадах наступності, мобілізують народи на реалізацію актуальних європейських потреб та практичне втілення європейської ідеї.

Розглянемо зміст основних соціетальних форм ЄПК, розпочавши з політичної ментальності.

Комплексний аналіз європейської ментальності, її прояви в різних сферах суспільного життя здійснено в колективній монографії австрійських істориків «Історія європейської ментальності» (1993 р.). У ній ментальність визначається як «набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період. Ментальність виявляється в діях» [6, с. 24]. Європейська політична ментальність, на нашу думку, характеризує ті складові європейської ментальності, які найбільшою мірою проявляються в політичній сфері суспільного життя націй і держав Європи, взаємовідносин між ними та в міжцивілізаційній взаємодії за участю європейських політичних акторів. Базовими елементами європейської ментальності, на думку відомого дослідника української етнопсихології в контексті європейської ментальності В. Яніва, є раціоналізм, індивідуалізм, перевага розуму і волі над емоціями [13, с. 183-197].

Соціально-політична онтологія як складова ЄПК представляє собою базові категорії і поняття в яких певним чином (по-європейському) представлено сутнісні риси і смисли політичних явищ і процесів: свобода, рівність, політична влада, державність, право, правова держава, демократія, права людини і громадянина, суверенність особи, нації та держави, європейська цивілізація тощо.

Спільні *політичні цінності європейської цивілізації* закріплені в «Договорі про Європейський Союз». В Преамбулі цього документу зазначається, що на основі «культурного, релігійного і гуманістичного спадку Європи. сформувалися універсальні цінності – недоторканні і невідчужувані права людської особистості, свобода, демократія, рівність і правова держава» [5]. У Статті 2 Договору стверджується: «Союз заснований на цінностях людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави, дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин». І далі: «Ці цінності є спільними для держав-членів в рамках суспільства, що характеризується плюралізмом,

недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок і мужчин».

На базі цінностей розроблені *політичні принципи і норми*. Зокрема, в «Договорі про Європейський Союз» декларується дотримання принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй (Стаття 3), принцип лояльної співпраці Союзу і держав-членів (Стаття 4), принципи наділення компетенцією, субсидіарності та пропорційності (Стаття 5). У Статті 6 Договору зазначається, що «основні права, у тому вигляді, як вони гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод і як вони впливають із спільних для держав-членів конституційних традицій, входять у зміст права Союзу в якості спільних принципів». У Статті 9 вказується на те, що в своїй діяльності Союз «дотримується принципу рівності своїх громадян, які користуються однаковою увагою з боку його інститутів, органів і закладів». Стаття 10 твердить, що функціонування Союзу базується на засадах представницької демократії. При цьому, «наскільки це можливо, процес прийняття рішень є відкритим і максимально наближеним до громадян». Що стосується діяльності Союзу на міжнародній арені, то вона «здійснюється виходячи із принципів, які керували його створенням, розвитком і розширенням, і які Союз прагне поширювати в іншому світі» (Стаття 21).

Серед інших соціетальних елементів ЄПК слід відзначити спільні *політичні традиції, європейську ідентичність та її ідентитети, загальноєвропейські політичні інститути* формального та неформального характеру, що набули легітимності і стабільного функціонування, *символи ЄС*. Так, сьогодні знайшов загальноєвропейське та світове визнання прапор ЄС, в якому на лазурному тлі по колу розташовані 12 зірочок золотого кольору, що символізують досконалість та довершеність світобудови.

В структурі *європейської ідеї*, яка лежить в основі панєвропейського руху, на нашу думку, слід розрізняти *ідею європейської спільноти* як соціокультурного організму, представленого особами і націями, що населяють європейський континент; *ідею політичної єдності держав і народів Європи* – своєрідних Сполучених Штатів Європи на основі «єдиного інституційного механізму»; *ідею щасливого і заможного життя європейської спільноти* завдяки втіленню в життя засад гуманізму, демократії, солідарної співпраці народів та інших загальноєвропейських та загальнолюдських цінностей. Основні цілі та ідеали спільного «Європейського Дому» всебічно охарактеризовані і Преамбулі та Розділі 1 Договору про Європейський Союз. Зокрема, в Преамбулі Договору зазначається, що держави Європи, які уклали угоду, прагнуть «сприяти економічному та соціальному прогресу своїх народів із врахуванням принципу стійкого розвитку і в контексті завершення формування внутрішнього ринку та посилення згуртованості і охорони навколишнього середовища, і проводити політику, яка забезпечує прогрес одночасно і в економічній інтеграції, та в інших сферах» [5].

Європейська ідея у широкому трактуванні цього поняття служить концептуалізуючим ядром ЄПК. Її формування та реалізація зумовлюють, з одного боку, актуалізацію змісту і спрямування всіх політико-культурних форм європейської цивілізації; з іншого – європейська ідея відображаються в інших соціетальних складових ЄПК.

Якою є структура ЄПК? Для відповіді на це питання слід мати на увазі, що будь-яка культура, в т. ч. політична, має ідеальні та реальнодіючі складові [12, с. 78-79]. Перші з них – це офіційно задекларовані чи висловлені моральними авторитетами політичні ідеали, ідеї, принципи. Вони зазначені в базових юридичних і політичних документах. Ця складова політичної культури існує в ідеальній формі, представляючи собою бажаний стандарт, якого мають дотримуватися політичні актори. В структурі ЄПК слід виділяти:

задекларовану ідеальну ЄПК, елементи якої обґрунтовані в працях європейських мислителів і політиків та відображені в Договорі про Європейський Союз (1992 р.), Хартіє Європейського Союзу про основні права (2000), проекті Конституції Європейського Союзу (2003 р.) [8], інших документах ЄС;

політичну культуру, яку проявляє в практичній діяльності еліта європейської спільноти. Вона повинна відповідати змісту офіційно задекларованих цінностей, проте, може мати певні своєрідні риси, в залежності від того, які політичні сили відіграють ключову роль в представницьких органах Європи (Європарламенті, Парламентській Асамблеї Ради Європи, Парламентській асамблеї ОБСЄ тощо), виконавчих та судових структурах європейських організацій, а також розкриває основний зміст реальнодіючих національних політичних культур, що функціонують на європейському континенті;

регіональні та ідеологічні європейські політичні субкультури, які, хоч і споріднені з офіційно визначеними цінностями, але володіють суттєвою специфікою. Власні субкультури сформували ліберальний, консервативний, християнсько-демократичний, комуністичний та соціал-демократичний рухи; помітно різняться між собою політичні культури Західної та Східної Європи, що зумовлено специфікою історичного розвитку країн, домінуючими там християнськими конфесіями, політичними ідеологіями та особливостями менталітету. Так, українці за психологічним складом – є народом західного, європейського типу. З європейцями їх ріднить індивідуалізм, що виявляється у визнанні самоцінності особи та її суспільної ролі; повага гідності людини, її прав і свобод, толерантність, які є основою демократизму українського народу. Однак український індивідуалізм є інтровертним (внутрішньо спрямованим), егоїстичним з елементами анархізму. Форми його прояву – відцентрове, партикулярне прагнення до особистої свободи, без належного стремління до державності, коли бракує достатньої стійкості, дисципліни й організованості, недовіра до влади; життя за принципом «сам собі пан». Характерною ознакою є також перевага емоційно-почуттєвої сфери над розумом і волею при вирішенні політичних та інших життєвих проблем [13, с. 183-197];

політичні контркультури, які спрямовані проти панєвропейського руху і які свідомо поборюються носіями ЄПК (культура євроскептиків, імперських та реваншистських сил, які мріють про новітню імперію тієї чи іншої нації, яка силою підкорить інші народи континенту, тощо).

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що поняття «європейська політична культура» має науковий статус. У розкритті його змісту важливу роль

відіграє ідея панєвропейського руху та соціетальний підхід. Подальше дослідження ЄПК може відбуватися в напрямку з'ясування змісту її соціетальних елементів, формування відповідної матриці політичної культури, осмислення проблем вдосконалення інфраструктури ЄПК, втілення універсалій цієї культури в життєдіяльності націй, що відроджуються та модернізуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинський З. «Україна має показати своєму молодшому братові – Росії – приклад політичної культури» [Електронний ресурс] / З. Бжезинський. – Режим доступу : // <http://www.pravda.com.ua/news/2007/11/14/66832.htm>
2. Бурдяк В. І. Політична культура країн Європи в контексті інтегративних процесів : монографія / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
3. Вятр Є. Політична культура в Середній Європі. Чи існує політична ідентичність у переході від Сходу до Заходу? [Електронний ресурс] / Є. Вятр. – Режим доступу : // www.ji.lviv.ua/n9texts/wiatr.htm
4. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007 роки / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 133 с.
5. Договір о Європейском Союзе (в редакции Лиссабонского договора) [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://eulaw.ru/treaties/teu>
6. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
7. Колосок Т. С. Спільна європейська історико-культурна традиція як основи формування європейської ідентичності в контексті міжкультурної взаємодії [Електронний ресурс] / Т. С. Колосок. – Режим доступу : // www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s4_5php
8. Конституція Європейського Союзу: Договір, устанавлюючий Конституцію Європи (с коментарієм) / Ответ. ред. С. Ю. Кашин.; пер.: Четвериков А. О. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 622 с.
9. Рудакевич М. І. Загальноєвропейські етичні й політичні цінності та перспективи їх реалізації в Україні / М. І. Рудакевич, О. М. Рудакевич // Правові та соціополітичні аспекти взаємовідносин ЄС–Україна. Зб. наук. праць : матеріали 6-ї міжнар. наук. конф., 23–24 жовтня 2008 р., м. Донецьк / укл. М. П. Примуш. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 281–290.
10. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: Моногр. / О. М. Рудакевич – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. – 456 с.
11. Рудакевич О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / О. М. Рудакевич. – Львів, 2012. – 31 с.
12. Такер Р. С. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Гобачева / Р. С. Такер // США : экономика, политика, идеология. – 1990. – № 1. – С. 76–85.
13. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів ; [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
14. Almond G. A. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.
15. The Civic Culture Revisited / Eds. Gabriel A. Almond, Sidney Verba. – Newbury Park : Sage Publications, 1980. – 421 p.

Опубликовано: Рудакевич О. М. Культурно-ідеологічні чинники вітчизняного конституціоналізму/ О.М. Рудакевич // Конституційні засади модернізації України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. – 360 с. – С. 115–125.